

Kelaynakların Yurdu Birecik

Home of the Eastern Bald Ibis, Birecik

Birecik kayalıklarındaki yuvalarında kelaynaklar
Bald ibis in their nests in Birecik rocks

Birecik, Fırat'ın sol kıyısında yer alan, denizden 450 m yükseklikte kireçtaşıdan oluşmuş yükseltinin yamacına kurulmuş. Güneydoğu'nun bir zamanlar en önemli ticaret merkezlerinden olan yerleşim bugün Şanlıurfa'ya bağlı bir ilçe merkezidir. Yöreye has mimari özellik gösteren eski evleri biriktir mimarinin yok etmediği Fırat boyunca uzanan dar, uzun kıyı şeridi üzerinde ve kalenin arkasında surlarla çevrili eski kent alanının içinde ancak belirli sayıda korunabilmiş. Geleneksel yerleşimi çevreleyen surlarının ise bazı bölümleri kalabilmiştir. Şehir kapılarından sadece Urfa Kapısı tüm görkemiyle ayakta. Meçan Kapısı'nın ise bir bölümü durmaktadır. Bugüne ulaşabilmiş bu tarihi değerleriyle Birecik, Fırat kıyısında günümüze gelebilmiş en karakteristik yerleşimlerden birisidir.

Kasabanın önünde, Fırat üzerinde yapılan ünlü Birecik Köprüsü yer alıyor. Üzerinde durup Fırat'ı ve çevreyi seyretmek insanı derinden etkiliyor. Vaktiyle nice dağları, ovaları aşmış durmaksızın çağıldaymış gelen Fırat, günümüzde Keban, Karakaya, Atatürk, Birecik barajlarının yapılmasından sonra ülkemiz coğrafyasında sadece Birecik önünde yavaş yavaş, süzüle süzüle, renkten renge girerek akıp gidebiliyor. Birecik'in yaşantısında önemli yeri olan köprü'nün oldukça ilginç bir öyküsü de var. Eskiden Urfa-Gaziantep karayolu, burada bir köprü'nün olmaması nedeniyle kesintiye uğruyormuş. İki tarafta kıyıya gelen yolcu ve araçlar da, türlü kayık ve sallarla karşıdan karşıya geçirilmiş. Taşkın halinde, Fırat'ın yatağının 1.000- 2.000 m'yi bulması nedeni ile ulaşım bir hayli güç sağlanmış. Nehir taşımacılığı Birecikli için önemli bir gelir kaynağı teşkil ediyormuş. Ulaşımında kullanılan araçlara nehir kıyısında bugün de rastlanıyor.

Birecik lies on the left bank of Euphrates, established on the skirts of a limestone hill of 450 m altitude. The settlement, which was one of the most important trade centers of the South-East at one time, today is a district of Şanlıurfa Province. The old homes, which have architectural features dedicated to the region, have managed to survive only in a specific number along the narrow long strip extending along Euphrates and in the old town surrounded by walls behind the fort. Only certain portions of the walls encircling the traditional settlement have survived. Only Urfa Gate stands with all its magnificence along the gates of the city. Only a portion of Meçan Gate has survived. With these historical assets, Birecik is one of the characteristic settlements which have managed to survive along the banks of Euphrates.

The famed Birecik Bridge built on Euphrates lies in front of the town. Standing on it, watching Euphrates and the surroundings impresses one deeply. Euphrates, which in its time, has flown over many a mountain and plain, today runs slowly winding changing colors only in front of Birecik on the grounds of our country after Birecik Dams were built. The bridge which has an important place in the life of Birecik also has an interesting story. In the old times, the Urfa-Gaziantep highway was interrupted as there was no bridge here. The passengers and vehicles used to cross the river using various boats and rafts. Transportation was very difficult as the bed of Euphrates reached 1,000-

Daha sonra 1951 yılının sonlarına doğru burada bir köprü'nün yapımına başlanmıştır; 1956'nın 10 Nisan'ında törenle hizmete açılan 720 m uzunluğunda, 10 m genişliğindeki bu köprü, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan en büyük köprüler arasında yer alıyor. Birecik Barajı ile Birecik arasında, Gaziantep-Urfa otoyolunun geçeceği yeni köprü'nün ise yapımı devam etmekte.

Birecik Köprüsü'nde durup etrafı seyrederken bir an bu topraklar üzerinden gelip geçenleri düşündüm. Birecik tarihi ile ilgili derlediğim bilgiler, bir film şeridi gibi gözümün önünden geçti. 1834 yılında İngilizlerin parça parça deve sırtında İskenderun'dan buraya getirip birleştirdikleri iki buharlı gemi ve onların 1840'larda Birecik'le Basra arasındaki seferlerini hayal etmeye çalıştım. Chesney'in kitabından ayrıntılarını öğrendiğimiz bu sıradışı olay bölgede kimbilir nasıl bir şok yaratmıştı. Bunun değişik bir yansımaları aynı ekipteki Ainsworth'un notlarından Birecikliilerin bu buharlı gemiyi ne denli büyük heyecanla karşıladıklarını öğrenmekteyiz. Fırat'a bakarken 82 yıl öncesinde buraya gelen Fransız araştırmacı J. E. Gautier aklıma geldi. Birecik, Anadolu'da ilk paleolitik aletin bulunduğu yer olması nedeniyle de yurdumuzun arkeoloji tarihinde önemli bir yere sahip. J. E. Gautier'in 1894'te yaptığı bir inceleme gezisinde Surtepe ile Yelvez arasında bulunduğu el baltası ile Birecik, Anadolu arkeolojisine yeni bir sayfa açmakla kalmıyor, daha önce Anadolu'nun paleolitik yerleşmelere sahne olmadığı yolundaki genel kanıyı kökünden yıkıyordu. "Birecik baltası" olarak anılan yaklaşık 20x9 cm boyutlarında iki yüzlü, kaba yontulmuş, Aşölyen (Alt Paleolitik) Dönem'e ait bu aletten sonra, 1907'de F. Arné'nin Nizip-Barak yöresinde 1910'da Champell Thomson'un Kayseri yakınlarında Soğanlıdere'de 1925'te E. Passemard'ın gene Gaziantep bölgesinde, 1938'de K. Leuchs'in Ankara yakınlarında Uzağıl'da bulunduğu parçalar, Anadolu tarihinin yüz binlerce yıl önceki geçmişini göz önüne seriyor. Anadolu dünya tarihindeki haklı yerini alıyordu. Bugün ise bazı yerlerin dışında Anadolu'nun her yerinde bu çağa ait buluntulara rastlanmaktadır.

Nizip ile Birecik arasındaki arazi Osmanlı tarihine "Nizip Savaşı" olarak geçen önemli bir savaşa da sahne olmuş. Osmanlı ordusu ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa kuvvetleri arasında yapılan bu savaşın diğer bir özelliği de, "Türkiye Mektupları" ile tanınan Moltke'nin bu sırada Osmanlı ordusu içinde 1836-1839 yılları arasında askeri uzman ve danışman olarak Osmanlı İmparatorluğu ordusunda yüzbaşı rütbesiyle görev yapan Prusyalı ünlü Feldmareşal H. von Moltke, Toros ordusunda bulunduğu bir yılı aşkın süre içinde Fırat ve Dicle havzasının en ücra yerlerine kadar gezme ve inceleme fırsatını bulmuştur. Bu sırada Nizip savaşına da katılmıştır. Anılarından da bu savaşın en ince ayrıntılarına kadar bilgi edinilmektedir.

Birecik'in diğer bir özelliği de "kelaynak" (geronticus eremita) kuşlarıdır. Birecik'te halkın yaşayışıyla bir bütün teşkil etmiş, folkloruna girmiş bu kuşlar, son senelerde tüm dünyanın ilgisini üzerlerine çektiler. Nedeni de dünya yüzünde bu kuşların varlıklarını

Birecik Kalesi ve çevresindeki eski yerleşim dokusundan çeşitli görünümler
Various views of the old settlements around Birecik fort

2,000 m in case of flooding. River transportation was an important source of income for the people of Birecik. Boats used for transportation may also be found today on the banks of the river. Then, towards the end of 1951, the construction of a bridge was started here. This bridge, 720 m long, 10 m wide, which was launched on April 10, 1956 by a ceremony, is one of the largest bridges built in the Republic era. The construction of the new bridge between the Birecik Dam and Birecik through which Gaziantep-Urfa motorway will go is in progress.

As I was standing on Birecik Bridge looking around, I thought of those who passed through these soils. The information I compiled on the history of Birecik went before my eyes just as a film reel. I tried to visualize the two steam ships which the British brought here from İskenderun in pieces on the backs of camels in 1834 and their trips between Birecik and Basra in 1840s. What a shock this extraordinary event the details of which we hear from Chesney's book must have created in the area. We can see a different reflection of this, how excited people of Birecik were to see this steam ship from the notes of Ainsworth in the same team. While watching Euphrates, I was reminded of J. E. Gautier, French researcher who came here 82 years ago. Birecik has a significant place in our country's history of archaeology as it is the place where the first Paleolithic tool was discovered. The axe found by J. E. Gautier in an exploratory trip he took in 1894 between Surtepe and Yelvez not only opened a new page in the archaeology of Anatolia, it also demolished the public opinion of Anatolia's not having been the stage for Paleolithic settlements. After this roughly sculpted tool from the Lower-Paleolithic period known as Birecik axe in size approximately 20x9 cm with two faces, pieces discovered by F. Arné in 1907 in Nizip-Barak region by Champell Thomson in 1910 near Kayseri Soğanlıdere by E. Passemard in 1925 again in Gaziantep region and by K. Leuchs in 1938 at Uzağıl near Ankara reveal the history of Anatolia hundreds of thousands of years ago, allowing Anatolia to

sürdürecekleri yegâne yerin Birecik olmasıydı. İsviçre'de Mezolitik Çağ'a ait katlarda fosilleri bulunan dünyamızın bugün yaşayan en eski yaratıkları, bir zamanlar Orta Avrupa'nın her tarafında kalabalık koloniler halinde bulunuyorlarmış. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa Kıtası'nda görünmez olmuşlar ve yaşamdan silinip gitmişler. Temel yiyecek maddelerini böcekler, kurtçuklar, kurbağalar gibi canlılar teşkil ettiğinden, kelaynaklar bu özelliklerinden dolayı Eski Mısır'da kutsal sayılırlarmış. Son yıllara kadar bu kuşların dünya yüzünde üreyebildikleri iki kuluçka merkezi bulunuyormuş. Biri Fas'ta diğeri ise Birecik'te olan bu merkezlerden, Fas'ta yaşayan koloninin bulunduğu bölgede bir baraj yapımı söz konusu olduğundan, bu kuşların dünya yüzünde varlıklarını sürdürebilecekleri Birecik'ten başka yer kalmadı.

Kelaynaklar Birecik'te Meydan ve Kayabaşı mahallelerinin biraz gerisinde yükselen kayalıklar üzerinde yuva kuruyorlar. Fakat gitgide yükselen evler yuvalardaki yaşamı tehdit eder olunca, Birecik'teki koloni de yok olmayla karşı karşıya kalmış. Yumurtlamaya uygun bir yerde yuva kuramamaları ve bu nedenle kuluçka dönemlerinde birçok yavruları da yitiren kelaynak kolonisi 1953'te 500 çift civarındayken 1972'de 20 çifte inmiş.

Yurdumuzda kelaynakları koruma çabaları ilk kez 1956 yılında Orman Bakanlığı tarafından bu kuşların öldürülmesi ve avlanmasının yasaklanmasıyla başlamış. Sorun, kelaynak neslinin bir daha geri gelmemesine yeryüzünden yok olma düzeyine erişince, tüm dünyanın ilgisini üzerine çekmiş. Bunun üzerine Türkiye Milli Parklar Dairesi ve Dünya Yaban Hayatını Koruma Vakfı yöneticileri kelaynakların korunup yaşamlarını sürdürebilmeleri için ortak bir proje hazırlayıp 1972'den beri uygulamaya başlamışlar.

İlk iş olarak 1973 Ocak'ında kayalar oyularak yuvaların bulunduğu yerler genişletilmiş ve kuşların daha güvenli bir biçimde kuluçkaya yatmaları sağlanmış. Bu kuşların Birecik'e gelişleri o dönemlerde bayramlarla kutlanmış. 1973'ten bu yana kelaynak sayısında ve bilhassa yavru miktarında gözle görülür bir artış sürdürülebilmesinde, o dönemde doğayı koruma alanındaki değerli

Yavrularını besleyen bir kelaynak
A bald ibis feeding her chicks

take its rightful place in the history of the world. Presently, artifacts of this era are found almost all over Anatolia, save just a few locations.

Land between Nizip and Birecik was also the scene of an important war known as "Nizip War" in Ottoman history. Another characteristic of this war held between Ottoman Empire and Governor of Egypt Mehmet Ali Pasha forces was that Moltke, who was known by his "Letters from Turkey", has served in the Ottoman army from 1836 until 1839 as military expert and advisor with the rank captain before becoming the famed Feldmarshall of Prussia. H. von Moltke had found the chance to see and explore Euphrates and Tigris basin up to the most distant locations. He also participated in Nizip War in the meantime. His memoirs provide the finest details of this war.

Another feature of Birecik is the eastern bald ibis (geronticus eremita) birds. These birds, which were integrated into the lives of Birecik, becoming part of the folklore, drew the attention of the whole world on them in recent years. The reason was that the only place these birds could maintain their existence on the whole world was Birecik. These most ancient creatures of the world, whose fossils are found in Switzerland in the layers dating to Mesolithic Age, had been living in crowded colonies all over Central Europe at one time. But starting from 17th Century, they disappeared from the European continent. Since bugs, worms, frogs and similar creatures were their basic food; bald ibis was deemed as sacred in ancient Egypt. There were two hatching locations where these birds could reproduce in the world until recently. Of these two locations, one of which is in Morocco and the other in Birecik; as a dam will be constructed in the area where the colony living in Morocco is, there is no place other than Birecik where these birds can survive in the world.

Bald ibis nest on rocks rising a little behind Meydan and Kayabaşı neighborhoods in Birecik. But as homes started to be built in the area, the colony in Birecik also started to face extinction. As they couldn't build nests in a location fit for hatching, losing many chicks during hatching periods, the bald ibis colony came down to 20 couples in 1972 from 500 in 1953.

The efforts for conservation of bald ibis in our country first started in 1956 when Ministry of Forestry banned killing and hunting of these birds. When the problem reached the level of total extinction of the bald ibis, the interest of the whole world was drawn. Thereupon, Turkish National Parks Department and World Wild Life Conservation Foundation Officials prepared a joint project for conservation and survival of the bald ibis which was put in implementation since 1972.

çalışmaları ile tanınan 2000 yılında kaybettiğimiz kuş ressamımız Salih Acar'ın çalışmalarının da büyük payı bulunmaktadır.

1975'ten bugüne Birecik'teki bu koloniyi hemen hemen her yıl ziyaret etme imkanım oldu. Ancak gelişmeler ve bugün gelinen nokta pek iç açıcı olmadı. 1977'de kelaynaklar kafeslere alınarak üremeleri sağlanmaya çalışıldı. Bir dönem artış sağlansa da kafeste yetişen neslin göç edemediği gözlemlendi. Kış şartlarında kalanların çoğu da öldü. Göç edebilenler ise her yıl eksilerek geri döndü. 1989 yılında sadece üç kelaynağın dönmediği görüldü. Kelaynak kolonisindeki göç edebilen bu son üç kuş 1993 yılında bir fırtınada öldü. Bu yüzden buradaki kolonide göç olgusu tamamen ortadan kalktı. Kafeslerde gerçekten titizlikle bakılanlar ise bırakıldıklarında civarda beslenip tekrar buradaki yuvalarına dönmeyi tercih edince buradaki kolonide göç edilmeyen yeni bir yaşam tarzına başladı. Bu açıdan uzmanlar, ekolojik olarak kelaynağın artık soyunun tükenme noktasında olduğunda hemfikirler. Artık kafes ortamında tutabildiğimiz bu kuş türünün tükeniş öyküsü dünya doğal yaşamında ne denli hatalar içinde olduğumuzun bir göstergesidir. Bu acı sondan çıkarmamız gereken çok önemli dersler var.

The first task was carving of rocks, enlarging the places where nests were, in January 1973, assuring that the birds could nest more safely. The arrival of these birds at Birecik were celebrated by festivals at the time. The visible increase in the number of bald ibis, especially chicks since 1973 is largely attributable to the efforts by our bird artist Salih Acar who we lost in 2000, known for his valuable work in the field of nature conservation.

I got the chance to visit this colony every year since 1975 in Birecik. However, the developments and the point reached today are not very pleasant. In 1977, the bald ibis were placed in cages in an attempt to have them reproduce. Although an increase was observed for a period, the generation raised in a cage did not migrate. Many of those who were left in winter conditions died. Those who could migrate came back in a smaller number every year. It was observed that only three bald ibis could come back in 1989. These last three birds, which could migrate in the bald ibis colony, died in a storm in 1993. Therefore, the phenomenon of migration totally disappeared in the colony here. When those, which were carefully taken care of in cages opted for coming back to their nests here when set free, a new migration-free lifestyle started in the colony. The experts agree that ecologically, the bald ibis are at the point of extinction. The story of extinction of this bird species we can only keep alive in a cage environment is an indication of what mistakes we are making as regards world wide life. There are very important lessons we should learn from this bitter end.